

Kerk en Vrede: de eerste twintig jaar

De oprichting van *Kerk en Vrede* (eerst nog 'Groep van godsdienstige voorgangers en gemeenteleden tegen oorlog en oorlogstoerusting') sloeg aan. Al gauw werd de maandelijkse lijst nieuwe leden te lang om in het blad te vermelden. In 1932 werd het hoogste ledental bereikt: 9143, waarvan 369 voorgangers. Die cijfers publiceerde G. Hartdorff bij het 30-jarig jubileum in 1954.

GREETJE WITTE-RANG

lid van de Theologische Werkgroep van *Kerk en Vrede*

Volgens Hartdorff bedroeg het aandeel van orthodoxe (protestantse) voorgangers bij de oprichting van *Kerk en Vrede* twintig procent en liep dat op tot dertig procent in 1930. Dat is opmerkelijk, omdat het antimilitarisme juist in die kringen zwaar onder druk stond. In 1925 werd het *Kerk en Vrede*-lid C.J. Smith, hoofd van een christelijke school in Groot-Ammers, ontslagen. Zo werden meer onderwijzers wegens hun lidmaatschap van *Kerk en Vrede* ontslagen, onder wie ook Fedde Schurer in Lemmer. *Kerk en Vrede* was vanaf het begin zeer actief. Direct na de oprichting werd een 'Manifest aan het Nederlandse volk' verspreid met de oproep niet te stemmen op partijen die vóór de oorlogsbegroting stemmen.

ONVERENIGBAARHEID EVANGELIE EN OORLOG

De nadruk lag echter op het getuigen van de onverenigbaarheid van evangelie en oorlog. Dat gebeurde via het blad, op getuigenisavonden en door middel van verklaringen.

Alle classes van de Hervormde Kerk ontvingen een verzoek om steun voor de beginselverklaring van *Kerk en Vrede*. En eind 1926 werd een speciaal propagandanummer van het blad in een oplage van 5000 verspreid onder '2000 predikanten, 600 theologische studenten, theologische professoren, vooraanstaande R.K. geestelijken, ministers, kamerleden, redacties van dagbladen, militaire personen e.a.' Zij vertrouwden wel op de Volkenbond om oorlog te voorkomen, maar dat moest dan wel gesteund worden door *'geestelijke krachten, die zich vurig en beslist tegen de oorlogsidee verzetten en haar in geen enkelen vorm gedogen. En nu vragen wij u: is het niet de onafwijsbare taak der Christelijke Kerk, om die geestelijke krachten te ontwik-*

kelen, op te roepen, voort te stuwen en te verhinderen dat zij door een compromis met de oorlogsidee gebroken worden?'

INTERNATIONALE ORIËNTATIE

Kerk en Vrede was direct al internationaal georiënteerd. In 1926 werd in Genève een internationaal Comité van antimilitaristische geestelijken opgericht, waarbij *Kerk en Vrede* zich aansloot. In 1928 organiseerde *Kerk en Vrede* voor dit Comité in Amsterdam een congres, met 111 deelnemers uit tien landen. Heering hield een rede waarin hij onder meer stelt dat de staat, die zich tot oorlog toerust en zijn burgers dwingt zich in oorlogsbedrijf te oefenen, 'het volk stelselmatig ontkerstent'.

Het congres sprak zich ook uit tegen de uitbuiting van het ene ras jegens het andere en nam resoluties aan over 'oorlog en economie', waarin werd gesteld dat bij het pleiten voor afschaffing van de oorlog ook een veranderde economische orde hoort. In 1930 verspreidt *Kerk en Vrede* een petitionnement tegen de vlootplannen van defensie-minister Deckers. De regering wil niet van vlootuitbreiding spreken, maar volgens *Kerk en Vrede* is daar wel degelijk sprake van. De plannen 'betekenen een poging om in de bewapeningswedloop mee te doen in plaats van een eerste stap in de richting der ontwapening.'

In een preek vat Heering de bezwaren tegen de vlootwet samen en merkt op dat het spreken daarover geen politiek is, 'ofschoon wij hopen en bidden, dat het daarop invloed uit mag oefenen. Het is Godsdienst, het is een zuiver-godsdienstig protest, waartoe het christelijk geloof ons dringt en dwingt.'

Ook ondertekenen Heering en Hugenholtz in 1930 een internationaal manifest waarin met krachtige bewoordingen

gepleit wordt voor afschaffing van de dienstplicht: dienstplicht is een vorm van slavernij, is dressuur van lichaam en geest voor de techniek van de moord, is opvoeding tot oorlog. Zo waren er nog vele andere, zeer diverse activiteiten. *Kerk en Vrede* bloeide en groeide.

DE JAREN DERTIG

Voorzitter Heering wantrouwde deze groei, zo schreef hij na de oorlog bij het vijfentwintigjarig jubileum: *'Het ging snel, al te snel. Ik verwachtte terugslag, en deze bleef niet uit. Toen Hitler aan de macht kwam in 't begin van 1933, ging de wind in ons land om en verlieten velen onze rijen. Hun christen-antimilitarisme was niet beproefd.*

Openluchtbijeenkomst van Kerk en Vrede in 1935 in Dordrecht.

De tweede beproeving was erger: de Tweede Wereldoorlog. Dit werd een vuurproef voor ons allen en wij hebben 't in ons zelf vaak moeilijk genoeg gehad. Zoals Buskes toen schreef: 'Als Christus mij niet vast hield, liep ik over'. Maar Christus hield ons vast. Wij zagen voor ogen de onaantastbare waarheid, dat de oorlog losgeslagen is van elke morele basis, aan geen enkele redelijke norm zich stoort, alleen maar vraagt naar 't vernietigende effect, en daarom gedoemd is steeds demonischer te worden, in een duivelse climax, die niet te stuiten is. (...) Velen hebben haar (red. Kerk en Vrede) in die vreselijke jaren verlaten: zij konden haar beginsel niet vasthouden. Wij zullen hun zeker geen verwijt maken. De innerlijke strijd was hard genoeg.'

VERBODEN LIDMAATSCHAP

In 1933 begon het ledental van *Kerk en Vrede* dus te dalen, naar 5589 in 1940 (slechts 33 voorgangers haakten

af). Daarvoor zijn, naast de dreiging van het nationaal-socialisme, meer oorzaken aan te wijzen. In 1936 veroordeelde de synode van de Gereformeerde Kerken het antimilitarisme (en dat ook nog eens in één adem met het gedachtegoed van de NSB). Ook voor katholieken was het lidmaatschap verboden. *Kerk en Vrede* had maar een beperkt aantal leden uit deze kerken, maar het speelde vast mee.

In het najaar van 1938 vonden twee gebeurtenissen met meer impact plaats. Allereerst werd het lidmaatschap van *Kerk en Vrede* voor rijksambtenaren verboden. En er verscheen een brief van de Zwitserse theoloog Karl Barth, die binnen *Kerk en Vrede* veel bewonderaars had, aan de Tsjechische theoloog Hromadka, waarin hij stelt dat mocht Hitler Tsjecho-Slowakije aanvallen: 'Iedere Tsjechische soldaat die dan strijdt en lijdt (...) zal dat voor ons, en (...) ook voor de kerk van Jezus Christus doen'.

Leden van *Kerk en Vrede* vroegen Barth om een toelichting, en daarin distantieert Barth zich van een onvoorwaardelijk pacifisme (en van ieder-isme), omdat in iedere situatie een nieuwe afweging gemaakt moet worden. Deze reactie leidde tot tientallen artikelen in het blad van *Kerk en Vrede* en elders – tot op heden! – ook al werd allengs duidelijk dat Barth slecht op de hoogte was van de standpunten van *Kerk en Vrede*.

PACIFISTEN EN ANTIMILITARISTEN

De debatten binnen *Kerk en Vrede* waren emotioneel en geladen. Niet over het nationaal-socialisme, want dat wisten beide 'partijen' in felle bewoordingen en met scherpe analyses af. En beide partijen betoonden zich krachtig in het verzet en brachten daarvoor zware offers. Maar de discussies binnen *Kerk en Vrede* over de achtergronden van de gekozen positie en over de mogelijke geweldloze strijdmiddelen hadden nog niet tot een afrondende besluitvorming geleid.

Verhelderend is wat Herman Noordegraaf ergens schrijft: 'In het spraakgebruik van die dagen was een pacifist iemand die via arbitrage, supranationaal gezag en verdragen het gebruik van geweld wilde uitbannen, terwijl een antimilitarist iemand was die op principiële gronden elk gebruik daarvan afwees.'

Mensen als Heering en Buskes waren overtuigde antimilitaristen. Tegen Hitler was verzet geboden, maar geen gewapend verzet. Daarom ook legden ze zo sterk de nadruk op het ontwikkelen van morele krachten: geweldloos verzet vraagt veel van mensen. Pacifisme is geen passivisme. Na de oorlog ging het gesprek hierover verder met de rapporten *Nieuwe Weerbaarheid* uit 1952 en *Geweldloze Weerbaarheid* uit 1963. ◀

In de volgende *Vredesspiraal* gaan we nader in op de houding van *Kerk en Vrede*, de Indonesische bevrijdingsstrijd en de oorlog in Korea als opmaat naar de Koude Oorlog.

Dominee Hugenholtz, oprichter van *Kerk en Vrede*

Hartstocht voor de waarheid

Johannes Bernardus Theodorus Hugenholtz (1888-1973): onvermoeibaar, soms onstuimig en impulsief organisator. Zonder zijn inzet had *Kerk en Vrede* niet kunnen functioneren. Herman Noordegraaf schetst zijn biografie.

HERMAN NOORDEGRAAF
theoloog en lid van *Kerk en Vrede*

Op 10 september 1924 zond Hugenholtz, hervormd predikant te Ammerstol, een 'Open Brief aan alle predikanten, pastoors en rabbi's die in den naam van God en Christus het militarisme verdedigen en zijne geweldsmiddelen zegenen'. Hij riep daarin op om zich als voorgangers aaneen te sluiten om een groep te vormen die zich principieel tegen het militarisme verklaarden op grond van hun christelijke levensovertuiging: 'Wij achten daartoe de tijd gekomen en gelooven, dat de vorming van een groep of bond van groote moreele betekenis zal kunnen zijn voor de bevordering van de vredes- en ontwapeningsgedachte in en buiten de kerken.'

HEERING & BUSKES

Hugenholtz kreeg onder anderen bijval van G.J. Heering, hoogleraar aan het Remonstrants Seminarie in Leiden, die een soortgelijk voornemen had. Zo kon op 8 oktober 1924 de oprichting plaatsvinden van de Groep van Godsdienstige Voorgangers en Gemeenteleden tegen Oorlog en oorlogstoerusting, vanaf 1926 *Kerk en Vrede*. Een motie opgesteld door Heering ging functioneren als beginselverklaring (zie afbeelding). Heering als voorzitter en Hugenholtz als secretaris zouden met later de bekende

ds. J.J. Buskes tot eind jaren veertig de gezichtsbepalende figuren van *Kerk en Vrede* zijn. Heering was vooral de denker, die met zijn *De Zondeval van het Christendom* (1928) de theologische basis voor het streven van *Kerk en Vrede* legde. Hugenholtz was de onvermoeibare en soms onstuimige en impulsieve organisator. We doen anderen niet tekort als we stellen dat zonder zijn inzet *Kerk en Vrede* niet had kunnen functioneren. Waar kwam die gedrevenheid vandaan?

JAMMERLIJK FALEN

De wortels van *Kerk en Vrede* liggen in de Eerste Wereldoorlog. Hugenholtz (1888) was toen vrijzinnig-hervormd predikant in Vledder. Zoals hij het later uitdrukte, werd hij in een idyllisch pastoraal leven opgeschrikt: '...en het was me of de bliksem in mijn ziel sloeg.' De verbijstering over de oorlog bracht bij Hugenholtz een bezinningsproces op gang over bijbel, kerk en christendom in relatie tot de vragen van oorlog en geweld. Hij zag de oorlog mede als het gevolg van het jammerlijk falen van het christendom. Dat leefde niet vanuit de principiële geweldloosheid, waarover het evangelie sprak. Het had daarentegen bewapening grotendeels kritiekloos aanvaard. Wat had het gedaan om

de oorlog te voorkomen? In het tijdens de oorlog aan-groeierende antimilitaristisch verzet had Hugenholtz een werkzaam aandeel. Zo was hij onder meer betrokken bij de acties rondom het Dienstweigeringsmanifest (september 1915). Ternauwernood ontkwam hij aan een veroordeling tot gevangenisstraf. Tijdens en na de oorlog duikt hij op in allerlei bewegingen en organisaties die opkwamen tegen oorlog en bewapening. De oprichting van *Kerk en Vrede* lag in het verlengde daarvan.

Hugenholtz (zittend) op het kantoor van *Kerk en Vrede* in Ammerstol.

VREDESARBEID IN AMMERSTOL

Hugenholtz kreeg in Ammerstol, waar hij in 1924 predikant was geworden, toestemming van zijn gemeente om zich naast zijn predikantschap te wijden aan de vredesarbeid. Dit, en het feit dat hij het goed kon vinden met de bevolking van het 'rooie' Ammerstol, waren de redenen voor hem om er tot zijn emeritaat in 1954 te blijven, ondanks het lage tractement. Het kantoor van *Kerk en Vrede* kreeg een plaats in de pastorie, werd het zenuwcentrum van de vereniging en verwierf hierdoor zelfs internationale bekendheid! *Kerk en Vrede* richtte zich vooral op de kerken: daarbinnen moest getuigd worden dat in Christus' naam de eeuwenlange verbintenis tussen christendom, oorlog en bewapening verbroken moest worden. Een belangrijk middel daartoe vormde het blad *Kerk en Vrede*, waarvan Hugenholtz redacteur was. Andere middelen vormden het beleggen van getuigenisbijeenkomsten, de verspreiding van vlugschriften, affiches en dergelijke. Behalve dat Hugenholtz daarvoor veel op pad was, ondernam hij met een T-Ford enige malen een propagandatournee door Nederland.

DEMONISCHE MACHTEN

Dit alles bleef niet zonder vrucht: *Kerk en Vrede* groeide uit tot zo'n 9000 leden (onder wie 400 predikanten) en telde ruim honderd afdelingen. In de jaren dertig raakte *Kerk en Vrede* echter in het defensief als gevolg van het oprukkend fascisme en nationaalsocialisme.

Hugenholtz nam zelf vanaf het begin scherp stelling tegen deze demonische machten zonder zijn principiële geweldloosheidsstandpunt los te laten. Door zijn internationale contacten was hij al spoedig op de hoogte van de vervolgingen in Nazi-Duitsland. Hij organiseerde hulp aan Duitse christen-antimilitaristen, onderhield contacten met predikanten die bij de Duitse kerkstrijd waren betrokken en zette zich in voor joodse en andere vluchtelingen. Ook

tijdens de Duitse bezetting bleef de kleine kern van *Kerk en Vrede* vasthouden aan haar opvattingen van geweldloosheid.

De vereniging zelf hield officieel op te functioneren toen de Duitsers het kantoor in de pastorie sloten en verzegelden (maart 1941). Door middel van vlugschriften en rondzendbrieven probeerde het hoofdbestuur de vereniging nog enigszins te laten functioneren. Deze stukken richtten zich vooral op bemoediging van de leden en riepen op om niet te vervallen tot haat en geweldsdenken. Individueel waren leden actief in het verzet. Zo ook Hugenholtz. Wegens hulp aan joodse onderduikers werd hij opgepakt. Hij zat gevangen in Amsterdam en Vught.

ALBERT SCHWEITZER

Direct na de bevrijding zette Hugenholtz zich in voor verzoening in het klein en in het groot. In het klein: toen tijdens de bevrijdingsfeesten NSB'ers en 'moffenmeiden' in Ammerstol werden rondgereden, sprong Hugenholtz voor de stoet en riep dat dit onchristelijk was en dat dit alles daarom moest ophouden. In het groot: na de oprichting van *Kerk en Vrede* in 1946 werd Hugenholtz internationaal secretaris van de vereniging. Een van zijn hoofdactiviteiten was het leggen van contacten in Duitsland met het oog op de verzoeningsarbeid. Een nieuw aandachtspunt vormde de atoombewapening, waartegen hij vanaf het begin stelling nam en die hem onder andere in contact bracht met mensen als Albert Schweitzer. Nieuwe accenten in zijn werk vormden voorts de deelname aan de beweging voor wereldfederalisme en de aandacht voor wat toen nog heette 'de hulp aan onderontwikkelde gebieden'. Dit alles vanuit het inzicht dat voorkomen van oorlog een rechtvaardige Internationale orde vergde. Hugenholtz vervulde een belangrijke rol bij de oprichting van de Nederlandse Organisatie voor Internationale Bijstand (NOVIB) in 1956.

ZWAARDEN TOT PLOEGIJZERS

Lang bleef Hugenholtz actief, totdat het overlijden van zijn vrouw en een verslechterde gezondheidstoestand hem terug deden treden. Hij overleed, 85 jaar oud, op 25 december 1973. Zijn vriend Buskes leidde de begrafenisdienst in het sobere kerkje van zijn geliefde Ammerstol, waar hij begraven werd. Buskes typeerde Hugenholtz als degene die de droom van Jesaja 2 en Micha 4 was blijven dromen: de droom van het vredesrijk, waarin de zwaarden tot ploegen gesmeed zullen worden.

Op 27 januari 1974 herdacht Buskes hem nog in een radio-toespraak, waarin hij onder meer zei: "Zou tot de waarachtige navolging van Jezus niet behoren wat voor mij en voor velen het leven van deze dominee uit Ammerstol, ds. Hugenholtz, tot zo'n waardevol en voorbeeldig leven maakte: de hartstocht voor de waarheid, de radicale geloofsovertuiging, de bereidheid om zo nodig alleen tegenover de hele kerk te staan, maar dit alles vergezeld van een geestelijke bescheidenheid, die weigert eigen inzicht te verabsoluteren en de tegenstander af te schrijven en het waagt met de vrijheid, waarmee Christus ons vrijmaakt?" ◀

G.J. Heering: in navolging van Christus

Wie was die man die op 8 oktober 1924 op een bijeenkomst van godsdienstige voorgangers een motie op tafel legde die leidde tot de oprichting van *Kerk en Vrede* en ging fungeren als haar beginselverklaring?

BRAM GRANDIA

theoloog en lid van de Theologische Werkgroep van *Kerk en Vrede*

Gerrit Jan Heering (1879-1955) werd geboren in Pasoeroean, (toen nog) Nederlands-Indië, als zoon van de remonstrantse predikant Pieter Heering. Hij studeerde theologie in Leiden. Tussen 1904 en 1917 was hij predikant in respectievelijk Oude-Wetering, Dordrecht en Arnhem. Hij trouwde in 1905 met Alida van Bosse. Zij kregen vijf zonen.

In 1906 promoveerde hij cum laude op een proefschrift met als titel *Onderzoek naar het wezen van het zedelijk oordeel*. In 1917 werd hij benoemd tot hoogleraar van het Remonstrants seminarie aan de Rijksuniversiteit van Leiden, midden in de Eerste Wereldoorlog.

JUICHEND LEEDVERMAAK

In zijn boekje *Hoe ik tot mijn geloof kwam* (Amsterdam 1954) schrijft Heering dat hij vanaf het begin van de Eerste Wereldoorlog in 1914 ging inzien wat oorlog concreet betekent. 'Hoe rijmt zich dit met het christelijk geloof?' vraagt hij zich af. 'Als dienaar der kerk – want ik zag de kerk als 'het geweten van de samenleving' – en als belijder van Christus' koningschap was het mij niet mogelijk mijn aandacht van deze vraag af te trekken.'

In 1915 schrijft hij als Arnhems predikant een artikel met als titel 'In de leerschool van Satan'. Het eerste oorlogsjaar verbijstert hem. Hij ziet het 'juichende leedvermaak' waarmee men de afschuwelijke ondergang van de 'vijand' beschrijft. 'Toch', zegt hij, 'volhardde ik in de patriottisch-militaire houding die mij van jongs af in huis en op school was bijgebracht. Doch tenslotte kon ik tegen de gruwelijke feiten niet meer op. Het zijn niet de mensen geweest, die mij de argumenten, die ik vroeger gebruikte voor de handhaving van het recht van oorlog, uit de handen hebben geslagen. De oorlog zelf heeft het gedaan.' Hij ervaart in die omkeer de hand van God. En, zegt hij, toen moest ik

spreken. Had ik dat niet gedaan, dan had ik voor mijn bewustzijn het recht verbeurd om de kansel te betreden en het Evangelie te verkondigen. Christus' koningschap, dat in de oorlog genegeerd en gehoond wordt, gebóód mij te spreken.

OPENBARING EN GELOOF

Voor Heering is het verlangen naar dat Koninkrijk de motor in zijn leven als christen-theoloog en christen-antimilitarist. Woord en daad moeten in overeenstemming zijn. Een kerk die vrede preekt maar ondertussen de oorlog legitimeert is geen knip voor de neus waard. Niet langer 'Christendom en oorlog', maar voortaan 'Kerk en Vrede'. Zijn grote dogmatische werk is *Geloof en Openbaring, deel I en II. Kritische beschouwing over dogmatiek en moderne theologie*. Hij schreef het tussen 1935 en 1937 en herziet het in oorlogstijd. Later vindt hij dat hij de titel had moeten omkeren: Openbaring en geloof. Christelijk geloof begint bij de openbaring van Christus.

Hij schrijft ook het boek *De verwachting van het Koninkrijk Gods* (1952). De eerste zin van het voorbericht luidt: 'In de loop der jaren heeft de bijbelse verwachting van het Koninkrijk Gods steeds meer beslag gelegd op mijn geest, als de kroonbelofte van het Evangelie'. Dat is wel een mooie samenvatting van het dogmatische en het ethische werk van Heering. Die verwachting klinkt door in al zijn vele preken, lezingen en brochures. Alles wat hij schreef en sprak was zowel nationaal als internationaal vredeswerk in navolging van Christus.

Voor Heering was *Kerk en Vrede* een geloofsgemeenschap, niet alleen nationaal, maar ook internationaal. Op die internationale congressen van christelijke voorgangers beleefde hij de oecumene, die over alle kerkgrenzen heengaat. ◀

De zondeval van Heering:

Bijbel van het christen-antimilitarisme

In 1928 verschijnt de eerste druk van *De zondeval van het christendom*. Het is het resultaat van een jarenlange stevige studie door professor G.J. Heering, voorzitter van *Kerk en Vrede*. In zijn persoonlijk inleiding beschrijft hij de omkeer die hij heeft meegemaakt. *Kerk en Vrede* ziet hij als een geloofsgemeenschap van christenen die als keerzijde van hun geloof in Christus hun ongelof in de oorlog belijden.

BRAM GRANDIA

theoloog en lid van de Theologische Werkgroep van *Kerk en Vrede*

Heerings visie op de staat is – onder andere dankzij het werk van de Zwitserse hoogleraar staats- en volkenrecht Max Huber – veranderd. Hij ziet in dat de staat als een soort zelfstandig goddelijk wezen kan optreden. Net zoals in de Romeinse tijd worden nu de christelijke gewetens voor de keuze gesteld: 'Of Christus of Caesar'. Heering geeft in zijn boek – geschreven in de eerste jaren van zijn voorzitterschap van *Kerk en Vrede* – als systematisch theoloog een stevig fundament aan het christen-antimilitarisme. De hoofdstukindeling van zijn boek illustreert dat: 1) Evangelie en oorlog, 2) Het oorspronkelijke christendom en de oorlog, 3) Christendom en staat, 4) Staat en oorlog, 5) De dictatuurstaten en de oorlog, 6) De oorlog in het licht van het christelijke oordeel, 7) De dienstdwang en de dienstweigering, 8) De toekomst van het Christendom.

VREDE VERSAILLES ALS OORLOGSPRODUCT

Zo onderbouwt Heering zijn omkeer. Dat doet hij met grote kennis van zaken. Hij is op de hoogte van de politieke situatie. In de jaren vlak voor en na de oprichting van *Kerk en Vrede* duikt hij in de literatuur over kapitalisme en militarisme. Hij doorziet het militair-industriële complex, maar doorziet ook de theologische en ideologische rechtvaardiging daarvan.

In zijn voorwoord bij de derde herziene druk van *De zondeval* schrijft hij in juli 1933 over de gevolgen van de Vrede van Versailles. Hij noemt die vrede een oorlogspaan. Hij waarschuwt tegen het opkomend fascisme in Italië, tegen het uitschakelen van de vrijheid in Duitsland waar pacifisme als landverraad wordt gebrandmerkt. Hij ziet het gewelddadig communisme en fascisme als zuster-dictaturen. In die sfeer van militarisme is ontwapening verder

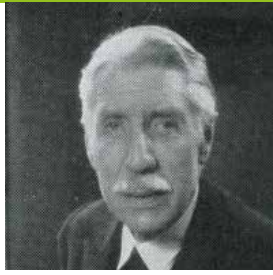
weg dan ooit. 'Hoe kan het ook anders, zegt Heering, waar afgoderij bedreven wordt met partij, natie en staat?'

In 1933 waarschuwt hij tegen de werking van Hitlers boek *Mein Kampf* dat sinds 1923 de haat tegen Jood, socialist en pacifist in het Duitse volk predikt. De bevattelijkheid voor dat boek is een gevolg van het minderwaardigheidscomplex dat Duitsland heeft opgelopen door de Vrede van Versailles.

EEN PROFETISCHE FIGUUR

Heering schrijft in voortdurend gesprek met de tijd waarin hij leeft. Een profetische figuur die de tijd doorziet en zo ook de gevolgen van geloof in geweld. Hij schetst een programma dat steeds opnieuw geactualiseerd moet worden. In de vierde – geheel bewerkte en uitgebreide druk - van *De zondeval* schrijft hij in hoofdstuk 8: 'Wij zijn meer dan pacifisten, ook al willen wij zeer zeker de vrede dienen en de oorlog in al zijn vormen bestrijden, overtuigd, dat zonder deze principiële bestrijding het vredesstreven dooloopt. Maar men begrijpt ons verkeerd als men in ons alleen maar pacifisten, antimilitaristen ziet. Dan heeft men de diepste reden van ons verzet niet begrepen. Ons 'anti' is slechts de keerzijde van ons 'pro', voor koning Christus. De diepste reden van ons verzet is het brandend verlangen, om ter wille van Christus' naam, het Christendom los te slaan van de oorlogsidee.'

Heering blijft in de loop van zijn leven zijn boek herzien en actualiseren. In de inleiding bij de vierde druk in 1953 schrijft hij dat het onzegbare opnieuw is geschied. 'Rotterdam, Coventry, Dresden en Hiroshima kunnen het getuigen.' Hij blijft zijn geloof in Christus, zijn scherpe analyse van de politieke werkelijkheid en zijn oproep aan de kerk om om te keren voortdurend herhalen. Zijn roep wordt steeds sterker. ◀

Heering antwoordt zijn bestrijders

In 1929, een jaar na het verschijnen van de *Zondeval van het Christendom* komt de tweede druk al uit. Heering begint daarin met een uitvoerig antwoord (53 pagina's) aan zijn bestrijders. Hij is verheugd over de grote aandacht voor zijn boek en spreekt over een (meestal) loyale bestrijding door zijn critici. Hij weet dat hij met zijn boek een steen in de kerkelijk vijver gooit. Zorgvuldig loopt hij de staatkundige, rechtskundige en theologische bezwaren langs.

BRAM GRANDIA

theoloog en lid van de Theologische Werkgroep van *Kerk en Vrede*

Heering schrijft dat de staatkundige bezwaren tegen zijn boek in hoofdzaak van liberale zijde komen. Hij heeft in de ogen van zijn liberale critici het wezen van de staat miskend doordat hij in het 'zedelijk rechtsbewustzijn' het fundament zoekt voor de staatsleer. Die kritiek leidt tot een mooi debat over de rechtsstaat. Zijn critici zien de staat als onderdeel van de natuur. Kun je ethische normen opleggen aan de natuur? De staat berust op instincten. Op die instincten berust het hele staatsapparaat. Heering ontkent dat allemaal niet, maar hij wil verder. 'De staat', zegt hij, 'is tevens een *zedelijk* lichaam, steunend op het zedelijk rechtsbewustzijn van volk en burger'. Heering heeft duidelijk minder eerbied voor de staat als natuurlijk organisme waaraan geen normen mogen worden opgelegd. Vanuit zijn christelijk geloof stelt hij zo'n staatsopvatting onder kritiek.

Het is nog geen 1948, nog niet het jaar van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Maar je hoort in deze discussie al wel de klanken van het debat na de Tweede Wereldoorlog. Voor Heering gaat het om de gehoorzaamheid aan 'Caesar of aan Christus'. De staat treedt op als een 'Godheid'. Zo'n 'godheid' mag een christen niet erkennen. Hij pleit voor de stem van het geweten als diepe en vaste grond waarop de rechtsstaat moet worden gebouwd.

GRENZEN AAN GEWELD

Heering gaat uitvoerig in op de bezwaren van de grote rechtsgeleerde professor P. Scholten. In de ogen van Heering kan een oorlog nooit een rechtsmiddel zijn tot handhaving van het recht. Heering ontkent niet dat de staat soms geweld moet gebruiken, maar dat geweld heeft een grens. Als de staat de oorlog gebruikt om het

recht te handhaven, gaat de staat in Heerings ogen een grens over. Over die grens moet het gaan in het debat. Hij verwijt zijn tegenstanders dat ze die grens niet zien en niet bewaken. Ze gaan er moeiteloos overheen. Ten slotte gaat Heering in op de theologische bezwaren tegen zijn boek. 'Christendom en oorlog' is tenslotte ons hoofdprobleem, zegt Heering. Hij ontkent dat hij een ongerechtvaardigd optimisme huldigt ten aanzien van de menselijke goedheid. Hij wil de militaristische ideologie, die veel kerken huldigen, afbreken om zo tot een krachtiger vredesstelsel van de kerken te komen. Hij ziet verschuivingen optreden zowel ter linker- als ter rechterzijde in de kerk. Zijn boek wordt serieus genomen.

Hij eindigt zijn antwoord aan zijn bestrijders met een citaat van Adolf von Harnack die in het *Berliner Tagblatt* in 1928 schrijft: 'De wereldoorlog heeft ons geleerd wat oorlog is en op nog vreselijker wijze zijn zal – wij hebben dat vroeger niet geweten –: oorlog is de opheffing van alle zedelijke grondslagen en het prijsgeven van alle zedelijke goederen.'

KARL BARTH

In zijn antwoord kan Heering de belangrijke theoloog Karl Barth nog niet noemen. Barth reageert pas na de Tweede Wereldoorlog op het boek van Heering. Hij besteedt er 23 jaar na het verschijnen aandacht aan in zijn *Kirchliche Dogmatik III/4* (1951). In hetzelfde jaar reageert Heering met een artikel 'Karl Barth over het oorlogsprobleem' in het Zwitserse religieus-socialistische blad *Neue Wege* (in 1952 door *Kerk en Vrede* als brochure uitgegeven). Daarin dient hij Barth stevig van repliek. Jammer dat ze geen debat met elkaar gevoerd hebben. Dat had Heering wel verdiend. ◀

Existentieel pacifisme

De voorzitter van *Kerk en Vrede*, professor Hannes de Graaf, schrijft bij de vijfde druk (1981) van *De Zondeval* van Heering een uitvoerige inleiding waarin hij – in de stijl van Heering – in de jaren 1950-1980 verder schrijft.

BRAM GRANDIA

theoloog en lid van de Theologische Werkgroep van *Kerk en Vrede*

De Graaf eindigt zijn inleiding met een mooie kenschets van Heering: 'Het pacifisme van Heering en van het door hem opgerichte *Kerk en Vrede*, alsmede van de Internationale Verzoeningsgemeenschap (IFOR), waarbij *Kerk en Vrede* is aangesloten, heeft binnen de bredere vredesbeweging een onmiskenbaar eigen karakter. Men zou het *existentieel pacifisme* kunnen noemen, een verschijnsel dat men bij christenen, boeddhisten, humanisten, joden en hindoes kan aantreffen. Het is niet een zuiver emotioneel of rationeel pacifisme, en ook niet een aan een bepaald machtsblok horig of ideologisch gebonden pacifisme. Men is niet bang voor emotionaliteit, men hanteert rationele argumenten, en men durft het beslist wel aan om politieke uitspraken te doen. Maar het is als existentieel pacifisme niet geworteld in emotie, rationaliteit of politiek. Het is geworteld in die lagen van ons mens-zijn, waarin ook het geloof en de hoop voortdurend ontspringen als respons op de genadige aanwezigheid van een God die alle overwegingen van haalbaarheid en voorspelbaarheid verre te boven gaat.'

Het congresbestuur.

BEREIDHEID TOT VERANTWOORDING

Dat is wat me persoonlijk raakt als ik de analyses lees van 'de oude' Heering, zijn scherpste, zijn bereidheid tot

verantwoording, zijn steeds dieper doordringen ook in de (geo)politieke en economische analyse. Zo'n degelijk standaardwerk als dat van Heering zullen we in deze tijd niet meer schrijven. Wel trekken we vanuit *De Zondeval* lijnen door, ontmaskeren we politieke en theologische rechtvaardigingen van de moderne oorlog. Ik schrijf dit aan de vooravond van Kerst 2023. De oorlog in Oekraïne die al bijna twee jaar duurt, verkeert in een impasse, lees ik. Het is een loopgravenoorlog geworden met honderdduizenden doden aan beide kanten. Toch hoor en lees ik voornamelijk de roep om 'meer mannen en meer wapens'. De vrije pers in Oekraïne is gebonden, en de mensenrechten van minderheden worden met voeten getreden. Critici, ook pacifisten, wordt de mond gesnoerd. Ook na twee jaar is de roep om onderhandelingen, om een rustpauze om tot een vorm van vrede te komen uit den boze: steeds wordt die roep als verraad weggezet.

STRATEGIE VAN DISPROPORTIONALITEIT

Dat geldt ook voor de oorlog die Israël voert tegen Hamas, maar in feite tegen Gaza en tegen het Palestijns verzet op de West Bank. Dat wordt gelegitimeerd door de VS en door westerse bondgenoten. De strategie van disproportionaliteit wordt verkocht als legitieme zelfverdediging. Iedere civiele infrastructuur van de vijand geldt als een militair doel. Daarom worden dagelijks ziekenhuizen aangevallen, dokters, verpleegsters, journalisten en leerkrachten vermoord en wegen vernietigd. De VS, Engeland, Duitsland en ook Nederland maken een krachtig geluid vanuit de VN onmogelijk.

Het is aan ons als leden van *Kerk en Vrede* om met 'de zondeval van het christendom' op zak de nieuwe – maar o zo oude – valkuilen te zien en te beschrijven. Voor Heering was het doel van zijn boek om het evangelie los te slaan van de oorlogsidee en de praktijk van de oorlog. Dat doel is binnen de kerken bepaald nog niet bereikt. ◀